

НАСИЛИЕ НАД ДЕЦА В БЪЛГАРИЯ

*Наташа Добрева**

Понятието „насилие“ в международното право се разбира като нарушение на човешки права и означава всеки акт, който води или е вероятно да доведе до физическа, сексуална, психологическа или икономическа вреда или страдание, включително заплахи за такива актове, принуда или произволно лишаването от свобода, независимо дали се случва публично или в личния живот¹. В българското законодателство понятието „насилие над дете“ се определя като въвлечане в дейности, неблагоприятни за неговото физическо, психическо, нравствено и образователно развитие; методи на възпитание, които нарушават неговото достойнство; форми на въздействие, противоречащи на неговите интереси; използване за просия, проституция, разпространяване на порнографски материали и получаване на неправомерни материални доходи; сексуално насилие; въвлечане в политически, религиозни и синдикални дейности².

Най-тежките и криминализирани най-отдавна форми на насилие са причиняване на смърт и телесна повреда, както и сексуално посегателство (блудство, изнасилване). През 2002 г. в България е криминализиран трафикът на деца с цел сексуална експлоатация, принудителен труд и просия. Конвенцията на ООН за Правата на детето и Конвенцията на Международната организация на труда за най-лошите форми на детски труд посочват специфични видове експлоатация на деца. Включването на деца под 14 години (15 – в развитите страни) в каквато и да е форма на труд на пълен работен ден или на деца под 18 години в тежки и опасни дейности като миньорство, мореплаване или секс работа винаги е експлоатация. Ранният брак, често следван от ранна бременност, също е форма на насилие. Специфични форми на насилие са и тормоз в училище и онлайн тормоз. За психическо и емоционално насилие върху дете се смята и всяко домашно насилие, извършено в негово присъствие. Идентифицирането и преброяването на децата, които реално са пострадали от насилие, е изключително труден процес поради неспособността им те сами да сигнализират. Официалните данни се базират на броя образувани наказателни производства за престъпления, от които има пострадали деца, т.е. официално се преброяват единствено жертвите на насилие, станали известни на прокуратурата.

* Адвокат от София.

¹ По аргумент от чл. 3 (а) от Конвенцията на Съвета на Европа за предотвратяване и борба с насилието над жени и домашното насилие.

² По аргумент от чл. 11 от Закона за закрила на детето.

Упражняване на професии, които включват контакти с деца

Българското законодателство предвижда превантивни мерки срещу насилие над дете от страна на хората, с които то най-често е в контакт – родители и учители. Не може да заема длъжност на педагогически специалист лице, което е осъждано за умишлено престъпление от общ характер независимо от реабилитацията, както и лице, което е лишено от право да упражнява професията. Тези изисквания се прилагат и за заемането на всички останали длъжности в детските градини, в училищата, в центровете за подкрепа за личностно развитие, включително и в центровете за специална образователна подкрепа³. При възникване на такива обстоятелства работодателят прекратява трудовия договор без предизвестие⁴. Директорите на специализираните институции, на социалните услуги – резидентен тип, и на социалните услуги в общността са длъжни да осигуряват, следят и оценяват професионалната правоспособност на работещите в съответната институция, социална услуга – резидентен тип, или услуга в общността. Оценяването на професионалната правоспособност се извършва задължително преди постъпване на работа на всеки служител и на всеки три години; при необходимост и в по-кратки срокове⁵. Длъжностно лице в специализирана институция, социална услуга – резидентен тип, и социална услуга в общността, което не изпълни задължение по този закон, се наказва с глоба в размер от 500 лв. до 1000 лв. – за първо нарушение, и от 1000 лв. до 2000 лв. – при повторно нарушение⁶. В съдебната практика не се откриват дела, по които са наложени глоби на директори на институции за лош подбор на персонал. Наказателният кодекс гарантира непопадане сред този персонал на лица, извършили в миналото блудство, изнасилване, склоняване към проституция и използване в порнографско представление. За тези престъпления е предвидено като вид наказание лишаване от право да се заема определена държавна или обществена длъжност или лишаване от право да се упражнява определена професия или дейност. Допълнителните наказания са добавени към тези престъпления на 26 септември 2015 г. след въвеждане на *Директива 2011/92/ЕС на Европейския парламент относно борбата със сексуалното насилие и със сексуалната експлоатация на деца, както и с детската порнография*.

Сигнализиране

Българското законодателство задължава всички граждани да съдействат за помагане и насочване на деца в застрашено положение: „Лице, на което стане известно, че дете се нуждае от закрила, е длъжно незабавно да уведоми дирекция „Социално подпомагане“, Държавната агенция за закрила на детето или Министерството на

³ Закон за предучилищното и училищното образование, чл. 215.

⁴ Кодекс на труда, чл. 330, ал. 2, т. 10.

⁵ Закон за закрила на детето, чл. 8а, ал. 3 и 4.

⁶ Закон за закрила на детето, чл. 45, ал. 8.

вътрешните работи. Същото задължение има и всяко лице, на което това е станало известно във връзка с упражняваната от него професия или дейност, дори и ако то е обвързано с професионална тайна⁷. Лице, което наруши това задължение и не уведоми дирекция „Социално подпомагане“, Държавната агенция за закрила на детето или Министерството на вътрешните работи за нуждата от закрила на дете, се наказва с глоба от 1000 до 2000 лв. за първо нарушение, а при повторно нарушение – с глоба от 2000 до 5000 лв.⁸ Тази разпоредба се прилага ефективно от съдилищата. Така например с решение от 28 октомври 2015 г. Административният съд – Бургас е наложил глоба в размер на 1000 лв. на учител към „Ресурсен център за подпомагане на интегрираното обучение и възпитание на деца и ученици със специални образователни потребности“ – гр. Бургас за това, че „е бил уведомен на 5.12.2014 г. съгласно дадените от самия него писмени обяснения (на л. 48 от делото на РС) от детето Г. М. А. за извършени срещу това дете действия, които категорично се окачествяват като сексуално посегателство. Ж. е уведомил единствено директора, класния ръководител и медицинското лице – все длъжностни лица от състава на училището, но не и компетентните ДСП – Бургас, ДАЗД или МВР⁹. Също така с решение от 28 май 2015 г., налагайки същия размер глоба на старши възпитател в Социално-педагогически интернат – гр. Стралджа, Административният съд – Ямбол е постановил, че „предприетите от П. действия, изразяващи се в уведомяване на директора на СПИ – гр. Стралджа за случая на упражнено физическо насилие, не го освобождават от задължението да изпълни и разпоредбата на чл. 7, ал. 1 от Закона за закрила на детето като разпоредба от нормативен акт от по висока степен“¹⁰.

Ако детето е навършило 14 години, то може лично да подаде сигнал за упражнено върху него домашно насилие. Законът за защита от домашно насилие задължава държавните органи, включително съда, да зачитат неговото волеизявление, като предвижда, че „производството по издаване на заповедта [за защита от домашно насилие] може да се образува по молба на пострадалото лице, ако е навършило 14-годишна възраст“¹¹. Ако детето е малолетно, директорът на съответната дирекция „Социално подпомагане“ има право да го представлява, включително за да подаде от негово име молба до съда за ограничителна заповед¹².

Съществуват няколко механизма за сигнализиране за насилие над дете:

- Интернет страницата на прокуратурата на Република България, която има опция за изпращане на сигнал – <http://www.prb.bg/bg/>.

⁷ Закон за закрила на детето, чл. 7, ал. 1 и ал. 2.

⁸ Закон за закрила на детето, чл. 45, ал. 11.

⁹ Решение № 1554/28.10.2015 г. на Административния съд – Бургас по к. н. а. х. д. № 1866/2015 г.

¹⁰ Решение № 54/28.05.2015 г. на Административния съд – Ямбол по к. н. а. х. д. № 42/2015 г.

¹¹ Закон за защита от домашното насилие, чл. 8, т. 1.

¹² Закон за защита от домашното насилие, чл. 8, т. 4; Закон за закрила на детето, чл. 15, ал. 7.

- Националната гореща телефонна линия за деца 116 111, която работи 24 часа в денонощието и е безплатна;
- Специалната интернет страница на ДАЗД относно сексуална експлоатация и насилие над деца, която има опция за изпращане на сигнал – <http://sacp.government.bg/bg/za-deca/podai-signal/>.
- Националният център за безопасен интернет, който приема сигнали на телефон 124 123 и на чат модула на интернет страницата си – <http://www.safenet.bg/bg/>.
- Националната гореща телефонна линия за изчезнали деца 116 000.

Административни мерки спрямо родители

Родителите на детето носят отговорност за немарливо изпълнение на родителските функции. Тази отговорност се реализира чрез налагане на разнообразни принудителни административни мерки – от глоба, през фактическо разделяне с детето, до задължителни психологически консултации. Тези мерки са предвидени в различни нормативни актове – например в Закона за закрила на детето, Закона за защита от домашното насилие, Закона за борба с трафика на хора, Закона за предучилищното и училищното образование.

В съдебната практика се откриват три примера за лишаване на родител от родителски права заради проявени различни форми на насилие върху дете. В първия случай повод за лишаване от родителски права е нанесена тежка телесна повреда на детето, установена с осъдителна присъда. В този случай бащата на детето (тригодишно момченце) е насилникът, а майката страда от лека умствена изостаналост. Поради това, че бащата и детето са в конфликт на интереси, а майката няма родителски капацитет, искането за лишаване от родителски права е подал прокурорът¹³. Във втория случай родителят е лишен от родителски права „за това, че в чужда държава – ***... децата са просели и са били изоставени от бащата безпризорни и без храна“¹⁴. В третия случай родителят е лишен от родителски права за това, че „децата са ставали свидетели на видимо физическо насилие на бащата спрямо майката в дома... след прекратяване на брака... ответникът извършил психическо насилие спрямо майката, изразяващо се в закани с остър предмет, обиди и псувни в присъствието на детето *** , което било слушател и очевидец. Като реакция от доказателствата по делото се установява, че то се разтреперило, разплакало, изпитвало страх, квалифицирано от съда като осъществено над него психическо насилие“¹⁵.

Побоят е забранен като възпитателна мярка в българското право. Разпоредбата на чл. 125, ал. 2 от Семейния кодекс повелява, че „родителят няма право да използва насилие, както и методи на възпитание, които уронват достойнството на де-

¹³ Решение № 806/25.03.2014 г. на Районния съд – Сандански по гр. д. № 181/2010 г.

¹⁴ Решение № 788/26.05.2016 г. на Районния съд – Плевен по гр. д. № 3958/2015 г.

¹⁵ Решение № 69/28.02.2013 г. на Окръжния съд – Добрич по в. гр. д. № 748/2012 г.

тето“, а разпоредбата на чл. 11, ал. 2 от Закона за закрила на детето – че „всяко дете има право на закрила срещу нарушаващите неговото достойнство методи на възпитание“. Мерките за защита от домашно насилие над дете са: 1. задължаване на извършителя да се въздържа от извършване на домашно насилие; 2. отстраняване на извършителя от съвместно обитаваното жилище; 3. забрана на извършителя да приближава детето; 4. временно определяне местоживеенето на детето при родителя, който не е извършил насилието, ако това не противоречи на интересите на детето. Във всички случаи съдът налага на извършителя и глоба в размер от 200 до 1000 лв.¹⁶

Друга мярка за защита от домашно насилие е задължаване на извършителя да посещава специализирани програми¹⁷. Тази мярка се използва ефективно от съда – в съдебната практика се откриват примери от цялата страна, включително София, Варна, Плевен, Пещера. В началото на 2016 г. Районният съд – Плевен е задължил четирима мъже да посещават специализирани програми за извършители на насилие по местоживеене в Център „Отворена врата“¹⁸. На 5 април 2016 г. Софийският районен съд е издал заповед за задължително посещаване на специализирана програма за лица, извършители на домашно насилие, финансирана от Министерството на правосъдието, предоставена от Фондация „Център Надя“¹⁹.

Административнонаказателна отговорност на юридическо лице за насилие над дете

Законът за административните нарушения и наказания, с последните му изменения от 21 ноември 2015 г., въвежда административнонаказателна отговорност за юридически лица, които се възползват от трафик на хора. Изрично изброените престъпления, за които юридическите лица ще се санкционират, включват сексуална експлоатация на деца, малтретиране на деца, трафик на хора, отвлечане и принуда²⁰.

¹⁶ Закон за защита от домашното насилие, чл. 5, ал. 1.

¹⁷ Закон за защита от домашното насилие, чл. 5, ал. 1, т. 5.

¹⁸ Решение № 15/06.01.2016 г. на Районния съд – Плевен по гр. д. № 6306/2015 г.; Решение № 76/19.01.2016 г. на Районния съд – Плевен по гр. д. № 5101/2015 г.; Решение № 234/19.02.2016 г. на Районния съд – Плевен по гр. д. № 6848/2015 г.; Решение № 258/23.02.2016 г. на РС – Плевен по гр. д. № 537/2016 г.

¹⁹ Решение № 3883/05.04.2016 г. на Софийския районен съд по гр. д. № 52122/2015 г.

²⁰ Закон за административните нарушения и наказания, чл. 83а: „На юридическо лице, което се е обогатило или би се обогатило от престъпление по чл. 108а, 109, 110 (приготовление към тероризъм), 142–143а, 152, ал. 3, т. 4, чл. 153, 154а, 155, 155а, 156, 158а, 159–159г, чл. 162, ал. 1 и 2, чл. 164, ал. 1, чл. 172а–174, 209–212а, 213а, 214, 215, 225в, 227, ал. 1–5, 242, 243, 244, 244а, 246, ал. 3, 248а, 250, 252, 253, 254б, 255, 255а, 255б, 256, 278в–278д, 280, 281, 282, 283, 301–307, чл. 307б, 307в, 307г, чл. 308, ал. 3, чл. 319а–319е, 320–321а, 327, 352, 352а, 353б–353е, 354а–354в, 356к и 419а от Наказателния кодекс, както и от всички престъпления, извършени по поръчение или в изпълнение на решение на организирана престъпна група, се налага имуществена санкция до 1 000 000 лв.“.

Защита на дете от повторно травмиране в наказателното производство

Разпитите на деца жертви могат да бъдат изключително травмиращи за тях, защото децата понасят много трудно факта, че причиняват осъждането на някого, особено ако е член на семейството. Самата идея, че трябва да кажат информацията, която знаят, ги натовазва много поради факта, че *те* трябва да предрешат изхода на ситуацията²¹.

Съгласно измененията в чл. 281, ал. 1, т. 6 НПК от 2010 г., когато на досъдебното производство детето жертва е било разпитвано вече пред съдия в присъствието на обвиняемия и неговия адвокат, то не трябва да бъде призовавано и разпитвано отново в съдебна фаза²². Тази мярка за защита на детето се изпълнява в практиката²³. Когато разпитът на детето в съдебната фаза не може да се избегне, чл. 15, ал. 4 от Закона за закрила на детето предвижда, че председателят на съда трябва „да осигури подходяща обстановка за изслушване на детето, съобразена с неговата възраст“. Какво конкретно представлява „подходяща обстановка“, се извежда от монографията „Насоки на Комитета на Министрите на Съвета на Европа за правосъдие, съобразено с интересите на детето“, Съвет на Европа, 17 ноември 2010 г.²⁴ Осигуряването на подходяща, щадяща обстановка по време на изслушването се състои в следното: съдията избягва носенето на тога; съдията сядат на пейка до детето; допускат се играчки в помещението; информира се детето, че може да отговаря или да не отговаря на въпроси, ако не иска, както и че може да пита за всичко, което не разбира; задават се въвеждащи въпроси относно училище, приятели, любими занимания, предмети в началото на разговора; избягват се директни въпроси относно това дали детето обича родителя си, иска ли да живее при него и др. На малолетното дете не се отправя предупреждение за отговорност²⁵. Помагало за информиране на детето е създадено от Българския Хелзинкски комитет във формата на анимиран клип и може да се намери тук: <https://www.youtube.com/watch?v=IwYa33R6BSg&list=PLZMjtrRo5niMzL8dD8kVFLsa5JkHt13DD>. Друго помагало е публикувано на интернет страницата на Висшия съдебен съвет тук: <http://www.vss.justice.bg/main/kids>.

На практика детето жертва много рядко бива разпитвано само веднъж. В някои случаи деца са разпитвани над 7 пъти за едно и също престъпление²⁶. Съдебната

²¹ Участие на деца в съдебно производство – България. European Union Agency for Fundamental Rights, 2012, Анекс: vi, vii.

²² НПК, чл. 281, ал. 1, т. 6: „Показанията на свидетел, дадени по същото дело пред съдия в досъдебното производство или пред друг състав на съда, се прочитат, когато: ... свидетелят е малолетен и при разпита му са присъствали обвиняемият и неговият защитник“.

²³ <http://www.prb.bg/bg/news/aktualno/razsledvane-za-nasilie-nad-detsa-3960/>.

²⁴ Достъпна на български език тук: http://www.judgesbg.org/images/GuidelinesChildFriendlyJustice_BG.pdf.

²⁵ НПК, чл. 140, ал. 4.

²⁶ Статия „Синя стая“ *ще* помага за щадящото изслушване на деца в Стара

система все още не е направила съответни реформи да гарантира правата на децата преди, по време и след съдебните производства. Повечето изслушвания (разпити) на деца се провеждат във враждебна обстановка, от лица, които не са обучени и ре-травматизират децата. Има и добри практики, но те се реализират, когато в делото участват обучени съдии, прокурори и адвокати. Така например на 18 ноември 2015 г. Районният съд – Плевен проведе изнесен разпит на дете (10-год. възраст) извън сградата на Съдебната палата – в сградата на кризисния център на Център „Отворена врата“²⁷.

На 25 август 2016 г. Министерството на правосъдието публикува Проект на Закон за изменение и допълнение на Наказателно-процесуалния кодекс. Този закон, който изпълнява изискванията на *Директива 2012/29/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 25 октомври 2012 година за правата, подкрепата и защитата на жертвите на престъпления* и *Директива 2011/36/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 5 април 2011 г. относно предотвратяване и борбата с трафика на хора и защита на жертвите от него*, предвижда щадящи начини за разпит на деца. Проектът предвижда следните изменения:

„В чл. 140, ал. 5 се изменя така: „(5) Разпит на малолетен и непълнолетен свидетел в страната може да се извърши при вземане на мерки за избягване на контакт с обвиняемия, включително в специално оборудвани помещения или чрез видеоконференция“²⁸.

Законопроектът не е внесен за гласуване в Народното събрание.

Годни доказателства за установяване на насилие над дете

Възможните доказателства, които са от естество да установят признаци за насилие над дете, са най-разнообразни и са различни във всеки един конкретен случай. Поради това, че много често насилието над дете се извършва „между четири стени“ и без очевидци, специално значение имат освидетелстването и социалният доклад на наблюдаващия случая психолог.

Освидетелстването е вид способ на доказване в наказателното производство, който се състои в оглед на детето. При огледа не се допускат действия, които унижават достойнството на детето или са опасни за здравето му. Когато се налага освидетелстването лице да бъде съблечено, поемните лица трябва да бъдат от същия пол. Ако длъжностното лице, което следва да извърши освидетелстването, е от друг пол, същото се извършва от лекар. Оглед на лице в досъдебното производство се извърш-

Загора“, 22.05.2013 г., <https://www.samaritans.bg/news/sinya-staya-shte-pomaga-zashtadyashoto-izslushvane-na-deca-v-stara-zagora>.

²⁷ <http://legalworld.bg/48783.za-pyrvi-pyt-v-pleven-sydiaa-provede-shtadiashoto-izslushvane-na-dete.html>.

²⁸ <http://www.justice.government.bg/15/>.

²⁹ Наказателно-процесуален кодекс, чл. 158.

ва с писменото му съгласие, а без такова съгласие – с разрешение на съдия по искане на прокурора. В неотложни случаи, ако това е единствената възможност за събиране и запазване на доказателствата, органите на досъдебното производство могат да извършат оглед без предварително разрешение, като протоколът се представя от прокурора за одобрение от съдията незабавно, но не по-късно от 24 часа²⁹.

Социалните доклади, изготвени от социалните работници към отделите „Закрила на детето“ при дирекции „Социално подпомагане“, са годни писмени доказателства, които съдилищата приобщават по наказателните дела и се позовават на тях в мотивите си. В редица наказателни дела, свързани със злоупотреби спрямо деца, са били ценени такива доклади – например по обвинение срещу родител за неплащане на издръжка³⁰, по обвинение за изнасилване на малолетно момиче³¹, по обвинение за трафик на малолетно момиче в контекста на ромски обичай по сгодяване³².

Заключение

Българското законодателство в голяма степен е приведено в съответствие с международните стандарти за закрила на децата от насилие. По-съществено внимание следва да се насочи към *прилагането* на законодателството – спазва ли се надлежно от държавните органи; провеждат ли се достатъчно обучения относно актуалните изменения в законите, относно видовете форми на насилие и относно добрите практики в други държави; съответства ли тълкуването, давано от българските съдии, на целта и духа на международните инструменти и т.н.

³⁰ Решение № 77/05.03.2015 г. по н. д. № 1996/2014 г. на ВКС, III н. о.

³¹ Присъда от 18.04.2006 г. по н. о. х. д. № 4186/2005 г. на Софийския районен съд, 94 с.

³² Присъда № 16/06.07.2012 г. по н. о. х. д. № 162/2011 г. на Софийския окръжен съд, 2 с.